

T.a.v.: Burgemeesters en wethouders van alle
gemeenten

**Directoraat-Generaal
Bestuur, Ruimte en Wonen**

**Directie Democratie en
Bestuur**

Turfmarkt 147
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Website
www.verkiezingentoolkit.nl

Contact
postbus.verkiezingen@minbzk.nl

Kenmerk
2021-0000001477

Bijlage
Standaardbrief vrijwillig testen
stembureauleden

circulaire

Onderwerp	Circulaire Tweede Kamerverkiezing 2021
Doelstelling	Informereren en instrueren
Juridische grondslag	Kieswet
Relaties met andere circulaires	Geen
Ingangsdatum	1 maart 2021

Inhoudsopgave

1. Kwetsbaarheden in het verkiezingsproces; het gebruik van digitale hulpmiddelen
2. Aanvraag vervangende stempas, kiezerspas ook zonder afspraak
3. Testen van stembureauleden
4. Schorsing telling bij vermoeidheid tellers
5. Toegankelijkheid
6. Inrichting stemlokalen
7. Locaties stemlokalen
8. Plaatsen verkiezingsborden
9. Ongebruikte stembiljetten na stemming op 15 en 16 maart
10. Briefstemmen – terzijdelegging wanneer wel/niet
11. Aanwezigheid van publiek bij tellen van stemmen
12. Werkwijze ingeval van fouten in de processen-verbaal van de stembureaus
13. Hertelling
14. Publicatie processen-verbaal en verslagen waarnemers
15. Kosten drukken briefstembiljetten
16. Voorlichting
17. Informatiepunt verkiezingen
18. Evaluatie verkiezing

1. Kwetsbaarheden in het verkiezingsproces; het gebruik van digitale hulpmiddelen

1.1 Analyse van kwetsbaarheden in het verkiezingsproces

Voorafgaand aan de verkiezingen die zijn gehouden in 2017, 2018 en 2019 heb ik u gewezen op het risico/de dreiging van heimelijke (digitale) beïnvloeding van het verkiezingsproces. Dat doe ik hierbij opnieuw. Het is voor de betrouwbaarheid van ons verkiezingsproces van het grootste belang dat u in aanloop naar de verkiezing opnieuw een grondige analyse maakt van de kwetsbaarheden in de eigen organisatie en van de processen die zijn/worden ingericht voor de organisatie van de verkiezing en de berekening van de uitkomsten van de stemopneming. De Chief Information Security Officer (CISO) dient nadrukkelijk te worden betrokken bij de analyse van risico's rondom de informatiebeveiliging van de verkiezingen. De IBD heeft begin februari een factsheet aan CISO's van gemeenten beschikbaar gesteld met actuele aandachtspunten rondom de verkiezingen van 2021. Als de uitkomsten van die analyse daartoe aanleiding geven, dient u tijdig (adequate) maatregelen te treffen om kwetsbaarheden te verminderen c.q. weg te nemen. De Informatiebeveiligingsdienst (IBD) van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) kan u daarin bijstaan. De IBD kan u bijvoorbeeld adviseren over de wijze waarop u uw digitale weerbaarheid kunt vergroten. U kunt, evenals uw CISO, ook terecht bij de IBD met vragen en meldingen. De IBD is bereikbaar via het telefoonnummer 070-3738011 (24 uur per dag ingeval van spoedeisende meldingen) of via info@IBDgemeenten.nl.

1.2 Gebruik Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV)

Het vertrouwen in het verkiezingsproces in Nederland is gelukkig groot, maar staat onder druk vanwege dreigingen gericht op beïnvloeding, onder meer door cyberaanvallen. Transparantie, controleerbaarheid en het volgen van instructies bij het gebruik van OSV zijn belangrijke instrumenten om die dreigingen te kunnen mitigeren. Voor het gebruik van OSV gelden de volgende instructies:

- Voor de aankomende Tweede Kamerverkiezing stelt de Kiesraad de programmatuur OSV2020 ter beschikking. Deze nieuwe versie van OSV lost eerdere kwetsbaarheden op. Gemeenten dienen oudere versies van OSV niet meer te gebruiken. OSV2020 is aangepast zodat de uitslagen van briefstembureaus verwerkt kunnen worden.
- OSV dient u te gebruiken op stand-alone computers. Als een netwerk nodig is, dan moet dat een gesloten netwerk zijn. Bij het gebruik voor het berekenen van de uitslag mogen de computers niet zijn aangesloten op het internet of op een wifi-netwerk, dit wordt afgedwongen in OSV2020. Een overzicht van de systeemeisen die gelden voor het gebruik van OSV is te vinden op de website van de Kiesraad (<https://www.kiesraad.nl/verkiezingen/tweede-kamer/ondersteunende-software-verkiezingen-osv2020/osv-gemeenten>).

- Voordat u OSV installeert, moet u controleren of de hash-code van de ontvangen software, overeenkomt met de hash-code die is vermeld op de website van de Kiesraad (<https://www.kiesraad.nl/verkiezingen/tweede-kamer/ondersteunende-software-verkiezingen-osv2020/osv-gemeenten>). Door beide hash-codes te vergelijken, kunt u verifiëren of de programmatuur die u ontvangt, de programmatuur is die de Kiesraad heeft vrijgegeven voor gebruik door de gemeenten.
- De gegevens die nodig zijn voor het berekenen van de uitslagen (ten behoeve van zowel de opgave N 11 als de processen-verbaal model II, O 3 en P 22) moeten tweemaal handmatig in OSV worden ingevoerd. De dubbele invoer wordt in OSV technisch afgedwongen. De invoer dient door verschillende personen te worden verricht. Dubbele invoer door twee afzonderlijke personen is nodig als waarborg voor de integriteit van de berekeningen die met OSV worden uitgevoerd, maar ook om fouten in die berekening te kunnen detecteren en te kunnen corrigeren. Ik verzoek u uitdrukkelijk om procedures in te richten die waarborgen dat tweemaal invoeren door één persoon niet mogelijk is.

De uitkomsten van de optellingen in OSV moeten worden gecontroleerd. Voor deze controle stelt de Kiesraad in afstemming met de VNG een controleprotocol op. In het kort betekent deze controle dat iedere gemeente voor drie lijsten het totaal op deze lijsten uitgebrachte stemmen optelt zonder gebruik te maken van OSV. De lijsten die moeten worden gecontroleerd zijn verschillend per gemeente. Welke lijsten het betreft wordt twee dagen voordat de controle moet plaatsvinden aan de gemeenten gemeld door de Kiesraad. De hoofdstembureaus en het centraal stembureau voeren een controle uit op alle lijsten die meedoen aan de verkiezing. De bevindingen van deze controle worden in een verslag vastgelegd en naar de Kiesraad verstuurd. Voor het verslag wordt een model ter beschikking gesteld.

1.3 Gebruik van andere programmatuur dan OSV2020

De Kieswet en de onderliggende regelgeving stellen eisen aan het gebruik van programmatuur bij de berekening van de verkiezingsuitslag. De programmatuur (OSV) die de Kiesraad beschikbaar stelt, voldoet aan de in de wet- en regelgeving neergelegde eisen. Ik reken er daarom op dat u voor de Tweede Kamerverkiezing de door de Kiesraad beschikbaar gestelde programmatuur gebruikt, te weten OSV2020. Maakt u gebruik van andere programmatuur bij de berekening van de verkiezingsuitslag, dan wordt u verzocht dit zo spoedig mogelijk te melden bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), zodat kan worden nagegaan of de programmatuur die u wilt gebruiken voldoet aan de eisen die zijn gesteld in de wet- en regelgeving. U kunt een e-mail sturen naar: postbus.verkiezingen@minbzk.nl.

1.4 Vragen?

Als u vragen hebt over mogelijke beïnvloeding van de verkiezing, dan kunt u mailen naar het ministerie van BZK via postbus.verkiezingen@minbzk.nl.

2. Aanvraag vervangende stempas, kiezerspas ook zonder afspraak

Ingevolge de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 is het aanvragen van een vervangende stem(plus)pas of kiezerspas mogelijk tot vrijdag 12 maart 2021 om 17:00 uur¹. Veel gemeenten werken om covid-19-redenen vooral op afspraak, maar ik adviseer u dringend om ruimhartig mogelijk te maken dat kiezers ook zonder afspraak een vervangende stem(plus)pas of kiezerspas kunnen aanvragen, met name in de laatste week. In elk geval op vrijdag 12 maart moet het aanvragen van een vervangende stem(plus)pas of kiezerspas ook tot 17.00 uur aan het loket mogelijk zijn. Het is belangrijk dat kiezers die bijvoorbeeld kort voor of op 12 maart ontdekken dat zij hun stempas niet hebben ontvangen, nog terecht kunnen bij de balie voor een vervangend exemplaar, en dat zij niet pas voor de daaropvolgende week een afspraak kunnen maken, als het aanvragen van een vervangende pas niet meer mogelijk is.

3. Testen van stembureauleden

In overleg met het ministerie van VWS en de landelijke GGD/GHOR-organisatie heb ik afspraken gemaakt om testcapaciteit beschikbaar te stellen aan stembureauleden en tellers zodat, indien zij daar behoefte aan hebben – ook zonder klachten, zij zich vóór en eventueel ná het werken op een stembureau kunnen laten testen op het coronavirus. Ik vraag u uw stembureauleden en tellers te attenderen op deze mogelijkheid. Een eventuele test is altijd op vrijwillige basis, er kan dus geen sprake zijn van een verplichting. Stembureauleden die dat wensen, kunnen zich bij de regionale GGD aanmelden voor een test via het telefoonnummer: 0800-1202 met de code STEM. Bijgevoegd treft u een standaardbrief met verdere details om aan de stembureauleden mee te geven. Deze brief kunt u aanvullen met uw eigen ondertekening.

4. Schorsing telling bij vermoeidheid tellers

De Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 bevat (in artikel 17e) de mogelijkheid om de stemopneming (het tellen van de stemmen) te schorsen vanwege vermoeidheid van de tellers. Mij is gebleken dat er bij een aantal gemeenten vragen leven over toepassing van deze mogelijkheid. Daarom vat ik in deze paragraaf de regels samen die van toepassing zijn.

Als het naar het oordeel van de voorzitter van het stembureau niet langer verantwoord is om door te gaan met tellen, omdat de tellers zo vermoeid dreigen te raken dat van een zorgvuldige stemopneming redelijkerwijs geen sprake meer kan zijn, kan de voorzitter, na overleg en in overeenstemming met de

---

¹ Hetzelfde geldt voor de aanvraag van een schriftelijke volmacht. Na vrijdag 12 maart om 17:00 uur maakt de burgemeester het register van ongeldige stempassen op, waarna de briefstembureaus desgewenst al een eerste vooropening kunnen houden, en op maandag 15 maart het vervroegd stemmen in het stemlokaal kan plaatsvinden.

burgemeester, de telling schorsen, om deze de volgende dag te continueren. De burgemeester kan daar ook om vragen. De zitting kan pas worden geschorst als het betreffende stembureau ten minste eerst een telling op lijstniveau heeft uitgevoerd.

Het stembureau noteert de resultaten van de telling op lijstniveau op het proces-verbaal. Ook tekent het stembureau de verklaring van authenticiteit in het proces-verbaal, net als andere stembureaus die de stemmen elders tellen.

4.1 Transport stembescheiden

Voor het transport van de stembescheiden gelden de volgende regels. Het stembureau verzegelt de stembus en stopt zijn proces-verbaal samen met de sleutel van de stembus in een envelop. Ook die wordt verzegeld. Daarna doet het stembureau de stempassen, kiezerspassen en volmachten in een of meer pakken en verzegelt ze. Hetzelfde geldt voor de onbruikbaar gemaakte stempassen, kiezerspassen, volmachten en stembiljetten, de niet gebruikte stembiljetten en het register van ongeldige stempassen. Totdat de gemeente de stembus heeft opgehaald, staat deze onder verantwoordelijkheid van het stembureau. Nadat de stembus is overgedragen ten behoeve van het vervoer naar de locatie waar de telling wordt vervolgd, gaat de verantwoordelijkheid over op de burgemeester. Het vervoer van de stembus moet altijd door minimaal twee personen plaatsvinden. Ook het vervoer van de verzegelde envelop en de pakken geschiedt met minimaal twee personen.

4.2 Opslag stembescheiden

Voor de opslag van de stembescheiden gelden de volgende regels. De stembescheiden moeten in de nacht van 17 op 18 maart worden opgeslagen in:

- een inbraakvertragende en brandwerende voorziening, zoals een gesloten inbraakwerende waardekast of kluis die in een af te sluiten ruimte staat, of
- een ruimte die is uitgerust met een inbraakalarmeringssysteem dat in verbinding staat met een door de Rijksoverheid toegelaten alarmcentrale, of
- een ruimte die onder permanente fysieke (24-uurs) bewaking staat.

Als de volgende dag wordt verder geteld, moeten de gezondheidsvoorschriften rond het tellen, met aanvullende voorschriften op een locatie waar meerdere stembureaus worden geteld, uiteraard opnieuw in acht worden genomen.

5. Toegankelijkheid

Sinds 1 januari 2019 bepaalt de Kieswet dat alle stemlokalen toegankelijk moeten zijn voor kiezers met een lichamelijke beperking (art. J 4, tweede lid). Dat geldt óók voor de stemlokalen die worden aangewezen op grond van de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 (stemlokalen met beperkte toegang en stemlokalen voor vervroegd stemmen, al dan niet mobiel of bijzonder). Hoewel veel locaties

toegankelijk (te maken) zijn, geldt voor sommige stemlokalen dat zij niet of alleen tegen forse kosten *volledig* toegankelijk te maken zijn. Bijvoorbeeld:

- Stemlokalen in een drukke straat, in de nabijheid waarvan niet altijd een gehandicaptenparkeerplaats is te realiseren;
- Stemlokalen in bepaalde historische en/of monumentale panden;
- Stemlokalen bedoeld om het stemmen op bijvoorbeeld speciale locaties aantrekkelijk te maken (denk aan een drive-instemlokaal).

Ook zullen in de zoektocht naar alternatieve locaties – vanwege de covid-19-maatregelen – mogelijk niet alle nieuwe locaties kunnen voldoen aan alle punten van de checklist toegankelijkheid. Dergelijke stemlokalen vallen onder de ‘pas toe of leg uit’-bepaling: het college van B&W informeert de gemeenteraad over de stemlokalen die niet voldoen aan de toegankelijkheidscriteria en waarom deze stemlokalen daar niet aan voldoen.

6. Inrichting stemlokalen

In de stemlokalen mag op geen enkele wijze invloed op de kiezers worden uitgeoefend. Daarom moet de inrichting van het stemlokaal een neutrale uitstraling hebben (geen buitenlandse vlaggen of banieren van organisaties, geen portretten van binnenlandse of buitenlandse politici, advertenties in eventueel aanwezige kranten of andere media en andere uitingen van politieke groeperingen en/of kandidaten). Ook mag in het stemlokaal geen campagne worden gevoerd en mogen de leden van het stembureau op geen enkele wijze blijf geven van enige politieke voorkeur.

7. Locaties stemlokalen

De kandidatenlijsten, de adressen en de openings-/zittingstijden van alle soorten stemlokalen (al dan niet met beperkte toegang) en tellocaties moeten uiterlijk op de vierde dag vóór de stemming worden bezorgd aan het adres van de kiezers. Veel gemeenten publiceren deze informatie ook op hun website. Dat is een goede aanvullende manier om bijvoorbeeld kiezers die, met een kiezerspas, in een andere gemeente willen stemmen, te informeren waar zij hun stem kunnen uitbrengen. Net als voorgaande jaren wordt de informatie over de stemlokalen ook gepubliceerd op het landelijke platform waarismijnstemlokaal.nl.

Voor de komende Tweede Kamerverkiezing kunnen gemeenten weer de locaties van de stemlokalen publiceren via waarismijnstemlokaal.nl. Op dit platform kunnen kiezers eenvoudig hun dichtstbijzijnde stemlokaal opzoeken met de openingstijden daarvan. Over de afgelopen jaren waren de stemlokalen van alle (bijzondere) gemeenten beschikbaar. Meer dan 1 miljoen personen hebben op dit platform de locatie van hun stemlokaal opgezocht.

De database bevat de gegevens die u voor de Europees Parlementsverkiezing in 2019 hebt ingevuld; deze kunt u wijzigen en aanvullen. Denk hierbij ook aan de

dag(en) waarop de locatie open is (maandag 15, dinsdag 16 en/of woensdag 17 maart). Ook nieuw dit jaar zijn de afgiftepunten voor briefstemmen, die ook op deze pagina worden weergegeven. Ik verzoek u om ook de locaties hiervan aan te leveren. Mobiele stembureaus kunnen net als voorgaande jaren ook op het platform worden ingevoerd. Bij bijzondere stembureaus kunt u aangeven dat de telling niet op de stemlocatie zal plaatsvinden. Voert u ook stembureaus met beperkte toegang in op de site, geef dit dan in het invulveld aan, zodat dit voor kiezers die de website bezoeken duidelijk is.

U kunt de aanpassingen eenvoudig via de website doorvoeren. Heeft u dit bij vorige verkiezingen al gedaan? Dan kunt u gebruik maken van uw account. Heeft u nog niet eerder gebruik gemaakt van het platform en wilt u een nieuw account aanmaken? Dat kan via [dit](#)² formulier of door dit aan te vragen via stemlokaal@openstate.eu. Voor vragen kunt u ook terecht bij stemlokaal@openstate.eu.

Omdat in de coronaomstandigheden voor kiezers de stemlocatie die men gebruikelijk bezoekt kan zijn gewijzigd, biedt deze tool een extra handvat om na te gaan hoe en waar kan worden gestemd. Ik hoop dan ook dat u wilt meewerken aan een accurate weergave op dit platform.

8. Plaatsen verkiezingsborden

In het kader van de opkomstbevordering en van de ondersteuning van politieke partijen ga ik ervan uit dat u, zoals gebruikelijk, tijdig verkiezingsborden plaatst waarop de politieke partijen hun posters kunnen aanplakken. Ik wijs erop dat het aanplakken van posters voor veel politieke partijen een belangrijk middel is om hun deelname aan de verkiezing onder de aandacht van de kiezers te brengen. In het algemeen deel van het Gemeentefonds is een voorziening opgenomen voor de bekostiging van het organiseren van verkiezingen. Deze is ook bedoeld voor het plaatsen van verkiezingsborden. Het past dan ook niet om politieke partijen geld te vragen voor het laten afbeelden of aanplakken van hun posters, of in het geheel geen gelegenheid te bieden om campagne-uitingen in de openbare ruimte toe te staan.

9. Ongebruikte stembiljetten na stemming op 15 en 16 maart

Na afloop van elke stemmingsdag moet het stembureau de ongebruikte stembiljetten in pakken doen, die moeten worden verzegeld. Nadien mogen deze pakken niet meer worden geopend. Om te voorkomen dat daardoor te veel ongebruikte stembiljetten niet meer gebruikt kunnen worden, adviseer ik u op 15 en 16 maart de stembiljetten zo veel mogelijk in tranches aan te leveren bij de stembureaus voor vervroegd stemmen, in plaats van in één keer. Zo kunt u de aantallen stembiljetten beter in de hand houden. Verder adviseer ik u de

---

² https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSe1fpsXr54WAeIubT1JpPJ-vOkQQP37-ZW4Ur_QfloTtaSczQ/viewform.

stembureaus op 15 en 16 maart te instrueren om, vóórdat zij de ongebruikte stembiljetten in pakken doen, contact te leggen met de contactpersoon van de gemeente. Die kan dan bepalen of de ongebruikte stembiljetten worden opgehaald om de volgende dag te worden gebruikt, of dat het stembureau ze in te verzegelen pakken kan doen.

10. Briefstemmen –terzijdelegging wanneer wel/niet

Er is publiciteit in de media geweest over wanneer een briefstem geldig is of ongeldig. In het wettelijk kader zijn regels gesteld voor de terzijdelegging van een briefstem, en die dienen uiteraard te worden gevolgd. In de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 is geregeld dat als de stempluspas niet wordt ondertekend, de briefstem niet ter zijde wordt gelegd. De kiezer wordt nadrukkelijk gevraagd om zijn handtekening te zetten, maar als de kiezer dit dus vergeet, zoals dat is gebeurd in een proef in Den Haag³, leidt dat niet tot een ongeldige stem. Een briefstem wordt wel terzijde gelegd als de stempas ontbreekt, of als de stempas samen met het briefstembiljet in de gesloten stembiljetenvelop is gestoken. Vanwege het stemgeheim kan het briefstembureau bij de vooropening de gesloten envelop niet openen om te controleren of er een stempas is bijgevoegd. Voor een overzicht van het wettelijk kader verwijs ik u naar de factsheet "Terzijdelegging" op www.verkiezingentoolkit.nl⁴, die schematisch weergeeft wanneer een briefstem terzijde moet worden gelegd en wanneer niet.

Juist omdat briefstemmen een nieuwe mogelijkheid is waarmee kiezers van 70 jaar en ouder hun stem kunnen uitbrengen, is voorzien in uitgebreide communicatie om de kiezers te attenderen op deze mogelijkheid en hen te informeren over hoe zij dat op de juiste manier kunnen doen. De communicatie verloopt via onder meer de landelijke publiekscampagne, via een printadvertentie in landelijke, regionale en huis-aan-huisbladen en door het verspreiden van een instructiefilm. In al deze communicatie-uitingen wordt verwezen naar de informatie op www.elkestemtelt.nl en in de printadvertenties ook op het landelijke informatienummer 0800-1351 waar kiezers van 70 jaar en ouder terecht kunnen met vragen over het stemmen per brief. Dit telefoonnummer staat ook duidelijk vermeld op de stapsgewijze uitleg die de 2,4 miljoen kiezers van 70 jaar en ouder ontvangen bij de briefstembescheiden. De inzet is er dus op gericht dat zoveel mogelijk kiezers van 70 jaar en ouder zelf – of via familie en/of mantelzorgers – de informatie over hoe zij per brief kunnen stemmen tot zich kunnen nemen en antwoord kunnen krijgen op vragen die ze daarover hebben. Gemeenten wordt gevraagd dit te ondersteunen door ook gebruik te maken van de communicatie-uitingen die ter beschikking zijn gesteld in de campagnetoolkit op www.verkiezingentoolkit.nl.

---

³ <https://www.omroepwest.nl/nieuws/4361639/Proef-met-poststemmen-in-Den-Haag-gaat-fout>.

⁴ [Factsheet terzijdelegging | Publicatie | Rijksoverheid.nl](#).

11. Aanwezigheid van publiek bij tellen van stemmen

Op grond van de wet mogen kiezers aanwezig zijn bij het tellen van de stemmen. Dat geldt voor het tellen van alle stemmen, dus zowel de briefstemmen als de stemmen die zijn uitgebracht in stemlokalen (al dan niet mobiel, al dan niet voor vervroegd stemmen, al dan niet met beperkte toegang). Ook de telling van het gemeentelijk stembureau in de gemeenten die meedoen aan het experiment met centraal tellen, is openbaar. In de praktijk wordt van de mogelijkheid tot het waarnemen van de telling vaak geen gebruik gemaakt, mogelijk omdat kiezers hiermee niet bekend zijn. Het is van belang dat kiezers weten dat de stemopneming niet achter gesloten deuren plaatsvindt, maar openbaar is. Ik verzoek u om kiezers er bij gelegenheid (bijvoorbeeld op de website van de gemeente) op te attenderen dat zij aanwezig mogen zijn gedurende de tijd dat het stembureau zitting houdt, dus óók als de stemmen worden geteld. Het is uiteraard van belang dat hierbij ook de coronamaatregelen in acht worden genomen. Belangstellenden moeten voldoen aan de gezondheidsmaatregelen die gelden in het stemlokaal en als er onvoldoende ruimte is om 1,5 meter aan te houden in het stemlokaal, zullen zij elkaar moeten afwisselen.

12. Werkwijze ingeval van fouten in de processen-verbaal van de stembureaus

Na afloop van de telling leveren de voorzitters van de stembureaus de processen-verbaal in bij de gemeente. Dat is een gelegenheid die u zoveel mogelijk moet gebruiken om het proces-verbaal, in het bijzijn van de voorzitter, nauwgezet te controleren en de voorzitter te vragen om eventuele fouten te herstellen. Lukt het niet om die controle op dat moment uit te voeren, dan is de volgende gelegenheid voor herstel van eventuele fouten bij het invoeren van de uitslagen in OSV, ten behoeve van het opmaken van het gemeentelijke totaal. Ontdekt u een fout, neem dan contact op met de (plaatsvervangend) voorzitter van het stembureau, en vraag deze om een verklaring te geven, zodat de fout kan worden hersteld. Mocht hij of zij daarvoor niet beschikbaar zijn, of de fout niet kunnen oplossen, hanteer dan bij het invoeren van de uitslagen in het digitale rekenhulpmiddel als uitgangspunt dat het aantal stemmen per kandidaat dat op het proces-verbaal van het stembureau is genoteerd, juist is. Telt het aantal stemmen op de kandidaten van een lijst op tot een ander totaal dan het in het proces-verbaal weergegeven lijsttotaal, dan gaat u dus uit van de juistheid van eerstbedoelde aantallen. In geen geval mag u de pakken met stembescheiden openen om zelf een nieuwe telling te verrichten om de fout te kunnen corrigeren.

Realiseert u zich dat belangstellenden mogelijk vragen zullen hebben over verschillen tussen enerzijds de op de processen-verbaal N 10 ingevulde aantallen stemmen per lijst en anderzijds de getotaliseerde aantallen stemmen per lijst op de opgave N 11. U moet die verschillen dan natuurlijk kunnen verklaren.

13. Hertelling

Net als bij eerdere verkiezingen is gebeurd, breng ik in deze circulaire de procedure onder uw aandacht die van toepassing is als een hertelling uitgevoerd moet worden.

Er zijn twee instanties die kunnen besluiten tot een hertelling van de stemmen die bij een of meer stembureaus zijn uitgebracht: het centraal stembureau (bij de komende verkiezing: de Kiesraad) en het orgaan waarvoor de verkiezing wordt gehouden (bij de komende verkiezing: de Tweede Kamer). De Kiesraad kan ingevolge de Kieswet alleen tot een hertelling besluiten bij een ernstig vermoeden dat een of meer stembureaus bij het tellen van de stemmen zodanige fouten hebben gemaakt dat die fouten van invloed kunnen zijn op de zetelverdeling (art. P 21, eerste lid, van de Kieswet). De Tweede Kamer neemt een eventueel besluit tot hertelling in het kader van het onderzoek van de geloofsbrieven (art. V 4, vierde lid, van de Kieswet). Zij is bij het besluit tot hertelling niet gebonden aan voorwaarden, zoals de Kiesraad dat wel is.

Het orgaan dat tot de hertelling heeft besloten, is belast met de uitvoering van de hertelling. Mocht het gaan om een hertelling van meer dan een of enkele stembureaus, dan kan het zijn dat deze niet plaatsvindt in Den Haag (bij de Kiesraad en/of de Tweede Kamer), maar bij de gemeente(n) zelf. De burgemeester zal daarvan in dat geval bericht krijgen onmiddellijk nadat het besluit tot hertelling is genomen. Aan de burgemeester zal in dat geval worden gevraagd om de hertelling te organiseren, en daartoe ook de daarvoor benodigde tellers ter beschikking te stellen.

Een hertelling is openbaar. De burgemeester maakt het tijdstip van deze zitting bekend, bijvoorbeeld op de website van de gemeente. Krijgt de burgemeester bericht dat in zijn gemeente een hertelling nodig is, dan moet die per ommekeer uitgevoerd worden, dat wil zeggen binnen ten hoogste enkele dagen. Aangezien gemeenten ook bij eerdere verkiezingen rekening hebben gehouden met de mogelijkheid dat er een hertelling nodig is, ga ik ervan uit dat u een draaiboek hebt voor het uitvoeren van een hertelling, waarin onder meer aandacht is voor welke locatie geschikt kan zijn en welke personen zouden kunnen helpen met het tellen van de stembiljetten. Voor het tellen van de uitgebrachte stemmen kan gebruik worden gemaakt van de reguliere telinstructie voor stembureauleden (zie www.verkiezingentoolkit.nl).

14. Publicatie processen-verbaal en verslagen waarnemers

14.1 Wat moet er elektronisch openbaar gemaakt worden?

Onmiddellijk na vaststelling van de gemeentelijke totalen van de uitkomsten van de verkiezing moeten alle gemeenten een aantal documenten elektronisch openbaar maken op de gemeentelijke website. Het gaat om:

- De processen-verbaal van de stembureaus N 10, de briefstembureaus E-1 en E-2 en de opgave N 11 (voor de gemeenten die meedoen aan het experiment met centraal tellen: het proces-verbaal van het gemeentelijk stembureau, model II, inclusief alle bijlagen)⁵. De ondertekening laat u bij de openbaarmaking achterwege.
- Ook het digitale bestand dat is ontstaan door het opmaken van de gemeentelijke totalen, na invoer van de gegevens uit de processen-verbaal in de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV), moet elektronisch openbaar worden gemaakt⁶. Het betreft hier een zogenaamd CSV-bestand, dat u *onbewerkt* moet publiceren (dus niet eerst pdf'en). Gemeenten zullen hierover in aanloop naar de verkiezing nadere instructies krijgen.
- Als in uw gemeente een of meer stemlokalen met beperkte toegang worden aangewezen, moet er voor die locaties een waarnemer worden aangewezen; ook de verslagen van deze waarnemers moeten elektronisch openbaar worden gemaakt⁷. De ondertekening laat u bij de openbaarmaking achterwege.

Na de verkiezingen in 2019 is in de praktijk gebleken dat een groot aantal gemeenten niet tijdig of niet volledig hebben voldaan aan de wettelijke verplichting tot elektronische openbaarmaking. Dit is wel van groot belang, omdat daardoor de met de wettelijke bepalingen beoogde transparantie en controleerbaarheid van het proces van uitslagvaststelling niet worden bereikt. Transparantie en controleerbaarheid van de uitslagberekening is van essentieel belang om vertrouwen te kunnen hebben (en te houden) in de uitslag van de verkiezingen. **Ik roep u daarom dringend op om de wettelijke voorschriften volledig uit te voeren en er dus voor te zorgen dat bij de komende Tweede Kamerverkiezing alle bovengenoemde bestanden tijdig openbaar worden gemaakt op de gemeentelijke website.**

Publicatie dient plaats te vinden onmiddellijk nadat de gemeentelijke totalen zijn opgemaakt en de opgave N 11 door de burgemeester is ondertekend, c.q. (in de gemeenten die meedoen aan het experiment met centraal tellen) het gemeentelijk stembureau zijn proces-verbaal heeft vastgesteld. De ondertekening van de stukken wordt niet digitaal openbaar gemaakt, gelet op het risico op oneigenlijk gebruik van de handtekeningen van stembureauleden.

De Tijdelijke regeling verkiezingen covid-19 bepaalt dat de documenten online moeten blijven staan **tot ten minste drie maanden nadat over de toelating van de gekozenen is beslist.**

14.2 Vaste url

---

⁵ Zie art. N 12, tweede lid, van de Kieswet en art. 42, eerste lid, van het Tijdelijk experimentenbesluit stembiljetten en centrale stemopneming.

⁶ Zie art. 17g, art. 23j en art. 28a van de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19.

⁷ Zie art. 13, zesde lid, van de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19.

Alle gemeenten is gevraagd een *vaste* pagina op hun website in te richten waar de genoemde bestanden na een verkiezing worden gepubliceerd. Met een vaste webpagina wordt bedoeld een website met een vaste url. Als uw gemeente een dergelijke webpagina met vaste url nog niet heeft, verzoek ik u vriendelijk om aan de beheerder van de website te vragen om hiervoor een vaste url te reserveren (bijv. www.gemeentenaam.nl/verkiezingen, of verkiezingen.gemeentenaam.nl). Die werkwijze verzekert het beste dat belangstellenden de gewenste gegevens snel kunnen vinden, en voorkomt dat gemeenten bij elke verkiezing opnieuw een (nieuwe) url moeten doorgeven van de webpagina waarop de bestanden zijn te vinden. In november 2020 heb ik alle gemeenten gevraagd om deze url door te geven aan postbus.verkiezingen@minbzk.nl. Een overzicht van deze url's van alle gemeenten zal worden gepubliceerd op de website van de Kiesraad, die aldus zal gaan fungeren als centraal portaal voor deze informatie.

Om de gepubliceerde documenten en bestanden makkelijk vindbaar te maken, verzoek ik u tevens om duidelijk op de homepagina van de gemeentelijke website te verwijzen naar de vindplaats.

14.3 Verhouding met Tijdelijk besluit digitale toegankelijkheid overheid

Het Tijdelijk besluit digitale toegankelijkheid overheid stelt regels over de toegankelijkheid van informatie die overheidsinstanties via een website of mobiele applicatie overbrengen, waaronder ook te downloaden documenten. Het Besluit is niet van toepassing op "van derden afkomstige content die niet door de betrokken overheidsinstantie wordt gefinancierd of ontwikkeld en evenmin onder haar verantwoordelijkheid valt" (art. 2, tweede lid, onder e, van het Besluit). De gescande versies van de processen-verbaal van de (brief)stembureaus, de opgave van de burgemeester⁸ en de processen-verbaal van de hoofdstembureaus vallen daarmee niet onder het bereik van het Besluit. Een stembureau is weliswaar ingesteld door het college van B&W, maar heeft eigenstandige, rechtstreeks uit de Kieswet en de onderliggende regelgeving voortvloeiende taken en bevoegdheden, waaronder het invullen van het proces-verbaal. De inhoud van het proces-verbaal komt dan ook tot stand buiten de verantwoordelijkheid van het college. Hetzelfde geldt voor de totstandkoming van de opgave van de burgemeester met stemtotalen van de gemeente (N 11), of, in experimenteergemeenten, het proces-verbaal van het gemeentelijk stembureau (model II). Ook voor de processen-verbaal O 3 geldt dat de inhoud een verantwoordelijkheid is van het hoofdstembureau, waarover de leden geen verantwoording zijn verschuldigd aan degene door wie zij zijn benoemd.

14.4 Terinzagelegging blijft bestaan

De publicatie op de gemeentelijke website vervangt niet de wettelijke verplichting om ook de papieren versie van alle processen-verbaal ter inzage te leggen op het gemeentehuis. Door de terinzagelegging kan iedereen die dat wil controleren of de digitaal openbaar gemaakte documenten overeenkomen met de ter inzage

---

⁸ In gemeenten die meedoen met het experiment met centraal tellen gaat het hier om model II (proces-verbaal van het gemeentelijk stembureau).

gelegde stukken. Ook kunnen de documenten langs deze weg worden ingezien door personen die geen toegang hebben tot het internet of die digitaal minder vaardig zijn.

Terinzagelegging van de documenten gebeurt wel integraal, dus inclusief de ondertekening. Op de gemeentelijke website dient te staan wanneer en waar van het inzagerecht gebruik kan worden gemaakt.

15. Kosten drukken briefstembiljetten

Op vrijdag 5 februari 2021 heeft de Kiesraad besloten over de geldigheid van de bij hem ingeleverde kandidatenlijsten. Ingevolge artikel I 7 van de Kieswet kon tegen het besluit van de Kiesraad beroep worden ingesteld bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Op 16 februari 2021 heeft de Afdeling uitspraak gedaan op het laatste beroep, en zijn de kandidatenlijsten onherroepelijk geworden.

Het is belangrijk dat de kiezers die per brief mogen stemmen, tijdig hun briefstembescheiden ontvangen. Als met het drukken van de briefstembiljetten zou zijn gewacht tot het onherroepelijk worden van de kandidatenlijsten), zou er minder tijd zijn voor verzending van de briefstembescheiden, en zouden meer kiezers de briefstembescheiden pas kort voor de verkiezing ontvangen. Het ministerie van BZK heeft daarom aan de drukkers die voor gemeenten de briefstembescheiden produceren, gevraagd om meteen nadat de Kiesraad heeft besloten over de geldigheid van de kandidatenlijsten (vrijdag 5 februari), te beginnen met het drukken van de briefstembiljetten.

Uiteraard moest er rekening mee worden gehouden dat een of meer beroepen bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State zouden leiden tot aanpassingen in een of meer kandidatenlijsten, en dus ook tot aanpassingen van het briefstembiljet voor een of meer kieskringen. In dat geval zou het drukken van de briefstembiljetten voor een of meer of alle kieskringen opnieuw moeten beginnen. Het ministerie van BZK heeft uw leveranciers daarom gevraagd er rekening mee te houden dat er extra papier nodig is voor het drukken van de briefstembiljetten. In de bijdrage die gemeenten ontvangen voor onder meer de kosten van het briefstemmen is rekening gehouden met de extra kosten van het papier voor de briefstembiljetten.

16. Voorlichting

Begin februari is de landelijke publiekscampagne Elke Stem Telt gestart. Hiermee informeren we kiezers over de maatregelen die de overheid neemt om het stemmen – ook in deze coronatijd – mogelijk te maken. Alles is erop gericht om kiezers te motiveren ook dit jaar hun stem uit te brengen. De boodschappen over de verschillende stemmogelijkheden, verspreiden we via uitingen zoals een tv-

commercial, radiocommercials, diverse uitingen via print en online en via www.elkestemtelt.nl.

Aanvullend op de publiekscampagne informeren we specifieke doelgroepen over de mogelijkheden die zij bij deze Tweede Kamerverkiezing hebben om hun stem – ook in coronatijd – uit te brengen. Het gaat om communicatie richting kiezers van 70 jaar of ouder over de mogelijkheid dit jaar ook hun stem per brief uit te brengen, communicatie richting jongeren die voor het eerst hun stem mogen uitbrengen, en communicatie richting kiezers met een verstandelijke beperking of een visuele of auditieve beperking.

De verschillende communicatiemiddelen uit de publiekscampagne en maatwerkcommunicatie worden - op volgorde van wat het eerste af is - vanaf begin februari beschikbaar gesteld aan gemeenten via www.verkiezingentoolkit.nl, zodat u deze ook in uw communicatie richting de kiezer kunt benutten.

17. Informatiepunt verkiezingen

Indien u vragen heeft over de komende verkiezing, naar aanleiding van deze circulaire of anderszins, dan kunt u die stellen via informatiepunt@kiesraad.nl. Het Informatiepunt Verkiezingen is door het ministerie van BZK en de Kiesraad gezamenlijk ingesteld. Het Informatiepunt is ook telefonisch bereikbaar: 070-4267329 (tussen 09.00 en 17.00 uur).

18. Evaluatie verkiezing

Het ministerie van BZK zal de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer laten evalueren. Hiertoe zal kort na 17 maart 2021 onder meer een vragenlijst bij alle gemeenten worden uitgezet via de projectleiders voor de verkiezingen. Uw medewerking wordt zeer op prijs gesteld!

De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties,

drs. K.H. Ollongren